

УДК [130.122+248.154] (477)

ПРОБЛЕМА ЗОВНІШНЬОЇ І ВНУТРІШНЬОЇ КРАСИ У ТВОРАХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Олександра Шиккула

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Розглянуто проблему зовнішньої і внутрішньої краси у творах відомого українського філософа Григорія Сковороди. Учення про двонатурність світу дуже чітко переплітається з проблемою двоїстої сутності людини. У розвідці подається розуміння мислителем співвідношення духовного й тілесного (при цьому відчутна перевага надається духовному). Однак, як засвідчують твори Сковороди, він був земною людиною і вмів шанувати оточуючий світ, природу й людину.

Ключові слова: зовнішня і внутрішня краса, істинна людина, духовне й тілесне.

Проблема людини є наскрізною у творчості Григорія Сковороди. Але коли мова йде про "істинного чоловіка", то, безперечно, мислитель розумів, що це не є одновимірне явище. Його вчення про двонатурність світу дуже чітко переплітається з проблемою двоїстої сутності людини (чи мікрокосму).

Дослідженнями цих проблем у творчості мислителя займалися чимало дослідників, зокрема: Дм. Багалій (монографія "Український мандрований філософ Григорій Сковорода"), І. Захара (розвідка "Категорія любові у творчості Григорія Сковороди"), А. І. Пашук (праця "Проблема "істинного чоловіка" у філософській концепції Григорія Сковороди"), В. М. Нічик (стаття "Проблема Бога і світу в творах Г. С. Сковороди"), а також Л. В. Ушкалов, О. М. Марченко (книга "Нариси з філософії Григорія Сковороди"). Однак, вони спеціально не досліджували джерела, якими користувався український мислитель, розробляючи цю проблему. Зокрема, йдеться про античну і біблійну міфологію, яка інколи подається Сковородою у формі притч. А притча вимагає свого тлумачення і розуміння. Тому в нашій статті особлива увага надається розгляду саме цих проблем.

Вважаємо за потрібне зупинитися на двох аспектах: по-перше, висвітлити дилему духовне й плотське, небесне й земне, надаючи, як це робив Сковорода, перевагу духовному, і по-друге, показати, що Григорій Сковорода був "земною" людиною: любив і шанував оточуючий його світ і красу природи, людини та створене нею на землі.

Ніхто з нас не буде заперечувати того, що справжня людина – це гармонійне поєднання зовнішнього й внутрішнього світів, що світло премудрості тоді входить у душу, коли людина розрізняє два своїх ества – тлінне і вічне. Саме на цьому і наголошує Г. Сковорода, коли говорить про сенс і мету життя людини в цьому світі. А вони полягають, за словами самого філософа, у тому, щоб бути джерелом світла й тепла, свідомістю й сумлінням світу, перетворювати, удосконалювати все, що діється у світі. Такою може бути тільки людина з духовно багатим

внутрішнім єством. Адже любов, добро, краса можуть проявитися лише через внутрішній, духовний світ кожного з нас.

Для Сковороди людина – це не просто тілесний індивід. Це окремий світ, “маленький мирок”, “мікрокосм”, бо в сердечній глибині відображається весь світ, там сховане все те, що є в цілому світі. У людині, як уже зазначалось вище, віддзеркалюються два єства – “небесне”, “дійсне”, “внутрішнє” та “тілесне”, “плотське”, “земне”, “зовнішнє”. Між цими двома єствами, між “поверхнею” і душевною “глибиною” відбувається постійна боротьба. Але все ж головним у сутності людини є не її тілесна організація, а її духовний світ, що визначає людські дії та вчинки. Дуже часто в реальному житті ми спостерігаємо те, що земне, тілесне, нище порожнюється небесним, духовним, вищим. У цьому й полягає драма людського життя, це і визначається екзистенційним характером мислення українського філософа. Для того, щоб вирішити цю драму Сковорода вдається до ідеалізації духовного життя. Інколи він навіть видає бажане за дійсне і вольовий фактор в нього впливає на перше місце.

В еволюції світогляду мислителя важливе місце посідає твір “Книжечка, називаемая Silenus Alkibiadis, Сирьчъ Икона Алкibiадская (Израилский змій)”. Дуже цікавим є походження назви цього твору, де відчувається, насамперед, бароковий стиль мислення філософа. Саме тут дуже вдало поєднуються образи античної з юдейською (біблійною) міфологією, де яскраво виявляється мудрість минулих часів, де про людину так само судили не за її зовнішніми ознаками, а цінували за її добрі вчинки, за її глибокий і багатий внутрішній світ.

Щодо назву твору, зокрема першої його частини, додамо ще: Григорій Сковорода запозичив цю назву з античної міфології. Вона походить від так званих Алкibiадових силенів. Про них, зокрема, розповідається в діалозі Платона “Бенкет”: “Силени, чи сатири, в майстернях гончарів – забавні смішні фігурки супутників бога Діоніса. В цих фігурках, що складаються з двох половинок і зроблених часто із дорогого матеріалу, а інколи із терракоти, зберігались флакони з ароматичними маслами чи дорогоцінностями... Якщо розкрити такого силена, то всередині у нього виявляються зображення богів”. Платон порівнює Сократа із силенами: ...Сократ кохається у прекрасних тілах, завжди знайде спосіб, щоб бути з тими, хто наділений красою, захоплюється ними і, водночас, він [як відомо] нічого не розуміє й не знає. Хіба всі ці видимі прикмети не зраджують у ньому силена? Ще й як! Бо він прибрав такого вигляду і дуже нагадує на позір оці [теракотові] статуетки. Якщо ж ви розкриєте його, ... то переконаєтеся, скільки там усередині здорового глузду! І знайте: зовнішня краса цікавить його найменше” [1, с. 147].

Але й пізніше образ силенів користувався великою популярністю. Цей образ використовує, наприклад, і Еразм Роттердамський. Так, у XXIX главі “Похвали глупоті” він міркує так: “Немає сумніву, що будь-яка річ має два обличчя, подібно Алкibiадовим силенам, і обличчя ці зовсім не схожі одне на одне” [2, с. 35–36]. Приблизно так само тлумачить цей образ і Сковорода, підкреслюючи відмінність внутрішнього (невидимого) від зовнішнього (видимого) буття речей, а також те, що стосується розуміння духовного й тілесного єства кожної людини.

Крім того, в основі другої частини назви твору – “Ізраїльський Змії” – лежить біблійна легенда, за якою ізраїльтяни на шляху до “обітованої землі” почали

ремствувати на долю. Щоб вселити в них страх, Бог напустив на них отруйних гадюк, від отрути яких вони могли врятуватися, дивлячись на мідного змія, вилитого Мойсеєм за наказом Бога й підвішеного на стовпі. До цього символу Сковорода звертається багато разів, вважаючи, що піднятий над землею змій, як і звитий в кільце, є символом вічності “образующага божію премудрость” [3, с. 29], а змій, що повзе по землі, – символ тлінності й гріховності людини.

Отже, самою тільки назвою твору Г. Сковорода вказує на двонатурність людської природи та й всього світу: “... Вижу в сем цѣломъ мирѣ два мира, единъ міръ составляющія: міръ видный и невидный, живый и мертвый, цѣлый и сокрушаемый. Сей риза, а тот – тѣло, сей тѣло, а тот – дръво; сей вещество, а тот – ипостась, сирѣчь: Основаніе, содержащее вещественную грязь так, какъ рисунокъ держитъ свою краску” [3, с. 14].

Існуючи в самому сутому, невидима й видима натури, зовнішнє й внутрішнє єство людини перебувають у постійній боротьбі. Адже не все зовнішнє й внутрішнє є завжди одне щодо одного сутністю та явищем. Так, Григорій Сковорода доводить, що духовне перебуває в тілесній природі, як горіхове зерно в шкаралупі, як тіло людини в ризах, одягу, як світосяйна іскра в крем’яху. Однак тіло не є сутністю одягу, а одяг не є виявом тіла. Тобто поєднання обох натур – духовної і тілесної – є, за Сковородою, “неслитое соединение”. Кожна з них має свою сутність, своє призначення, яке не переходить в іншу. Споглядаючи зовнішність, завжди треба пам’ятати про можливо зовсім інший внутрішній світ людини. Адже ні зовнішня краса, ні потворність не можуть свідчити про той внутрішній світ, який, подібно Алквіадовим силенам, захований за тілесним єством. Сковорода закликає перейти, відкинути, розбити і ризи, і шкаралупу, і плоть як межу, границю, перешкоду, що ховають за собою сутність духовного багатства: “... Приобучаймо смотреть... на истиннаго челоуѣка, минуя покрывало плоти” [3, с. 164]. Бо видима натура, наголошує філософ, є уособленням множинності, неправди: “Истиною не бывала плоть никогда. Плоть и ложь – одно то ж... А когда плоть есть ложь и пустошь, тогда она не есть челоуѣкъ” [3, с. 163]. Людина не закорінена у землю, вона – “гірня” істота, спрямована духом до Бога. Тіло призначене землі. А життя людини – життя небесне. Зняти з очей облуду видимого світу, скинути зовнішні й внутрішні скріпи, зрестись земного, явного, речовинного, кінцевого, зодягнутися в чисті шати внутрішнього, вічного, жадливо проникнути в первісну природу, знайти себе там – у цьому пафос існування. Предметом роздумів Сковороди протягом усього життя було не буремне море людських пристрастей, а “духовна пристань”, “берег”, де можна заглибитись у себе, відчувати своє духовне “я”, знайти своє покликання і щастя. Така пристань, на думку Сковороди, є справжньою свободою, а її можна досягти, якщо людина не є рабом речей, матеріальних благ. Там, де переважають світські інтереси, де рушієм виступає бажання матеріальних благ, там немає істинної вільної людини, там дух пригнічений плоттю й корисливістю.

Водночас Сковорода постійно підкреслює невід’ємний зв’язок видимого й невидимого єства в кожному сутому або речі. Адже для повноти образу повинна бути гармонія: “Сей день сотворилъ господь изъ противныхъ натуръ: изъ лукавыхъ и добрыхъ, тлѣнныхъ и нетлѣнныхъ, изъ глада и сытости, изъ плача и радости в неслитномъ соединеніи” [3, с. 19]. Це нагадує Ізраїльського змія. У Старому Завіті змій висту-

пає і як спокусник, і як носій зла, неправди та навіть смерті. Але разом з тим образ мідного змія, вознесеного на стовпі, є символом спасіння, він свідчить про велику зціляючу силу віри (Числа 21: 7–9). Символічне його значення об'явив сам Христос: "І як Мойсей підніс змія в пустині, так мусить піднесений бути й Син Людський, щоб кожен, хто вірує в Нього, мав вічне життя" (Йоан 3:14–15). А в книзі Мудрості 16:6–7 написано, що змії зціляв силою не своєї подобі, а того, хто став Спасителем усіх.

Подібно ж зазначає і Сковорода, вказуючи на те, що ікона Ізраїльського змія символізує Божу премудрість: "Змій же бѣ мудрѣйшій. . . А когда одна фигура, то и вся библия есть змій". І разом з тим "змій сей, ползая по землѣ, всю сію... міра систему... портит" [3, с. 29]. Усе залежить від того, як тлумачити змія, як відрізнити змія-спокусника і змія-рятівника, бо одна справа – те, що видно ззовні, а друга – те, що в середині: "... иное на лицѣ, а иное в сердцѣ" [3, с. 30]. У кожній речі можна побачити вічність. Але зовнішній вигляд дуже часто може нічого не значити. Саме тому, Сковорода закликає нас поглянути на землю, на все те, що нас оточує. Ось хоч би маленька тваринка миша, та вона може налякати слона чи зупинити "рысть самых буйных лошаков". А невидима пружина змушує рухатися цілий годинниковий механізм. І навіть сказане слово часто або оживлює душу, або "смертно уязвляет" [3, с. 13]. Як і в Шевченка:

Ну що б здавалося слова...

Слова та голос – більш нічого,

А серце б'ється – ожива,

Як їх почує!

І так у цьому світі відбувається постійно, тому Сковорода міркує так: "Все сіє по плоти ничто же есть, но по сокровенному в себѣ естеству сильное. "Дух животворит". Сіє чудное начало: в немощах – сила, в тлѣни – нетлѣніє, а в мѣлочи есть величіє" [3, с. 14]. Зовнішня оболонка – це лише форма, явище, а справжній зміст і сутність глибоко приховані. І сенс земного життя людини, її призначення Григорій Сковорода вбачає в тому, щоб шукати таку сутність – істину. Внутрішній світ людини – це, передусім, образ її власного "я". Цей образ "править" її поведінкою, коригуючи задоволення найкорисніших потреб людини, і він є, зрештою, епіцентром світовідношення. Та не можна казати, що він має винятково духовну природу, бо тут досить вагомим є також і тілесний фактор. Сковорода не заперечував зовнішніх благ, не ігнорував їх – він лише переконував, – і глибоко був переконаний сам, що зовнішні блага, якими б вони не здавалися великими й тривкими, не роблять людину щасливою, не стосуються її свободи й духовного утвердження.

Григорія Сковороду можна було б справедливо назвати естетизуючим філософом. Для нього людина, яка намагається пізнати саму себе, стає митцем, тобто творить себе. Результатів самого лише самопізнання достатньо для творчості, яку Г. Сковорода мислить не інакше як творення себе за образом Божим, відкритим у собі. Він звеличує у людині духовне начало, за яким вона є образом і подобою Бога, підносить його над матеріальними й тілесними стихіями та прагненнями. Український філософ у дусі своєї барокової епохи бачив людину не статичною, не річчю, не явищем, а подією. Справжня, істинна людина з'являється тільки в резуль-

таті самопізнання, а відповідно й самотворення, яке мислиться як процес без реального кінця. Внутрішня краса, думки й серце в людині приховані в тілі так, як зерно в колоску. Як у зернині ховаються нові стебла, так і в серці людини криються її сутність, її особистість, які проростають добрими ділами, за якими – вічність. Ось чому, говорячи про проблему зовнішньої й внутрішньої краси у творах Г. Сковороди, доводиться вести мову не про альтернативу “духовне – чи матеріальне”, а про якісно особливе цілісне “чуттєво-надчуттєве” утворення.

Безперечно, Г. Сковорода вважав серце, внутрішній світ центром духовного життя людини, тим стрижнем, на якому тримається її існування, від якого залежить її щастя. “Но не легше ли тебѣ питатся одним зеліем суровым и притом имѣть мир и утѣшеніе в сердцѣ, нежели над изобильным столом сидѣть гробом повапленным, исполненным червей неусыпных, душу день и носу без покоя угризающих? Не лучше ли покрыть тѣлишко самою нищею одеждою и притом имѣть сердце, в ризу спасения и одеждою веселія одѣтое, нежели носить златотканное платье и между тѣм таскать геенный огонь в душевном нѣдрѣ, печальмы бѣсовских манѣров сердце опаляющій? Что пользы сидѣть при всяком довольствѣ внутрѣ красных углов тѣлом твоим, естли сердце вверженное в самую крайнѣйшую тму неудовольствія...” [4, с. 353].

Але разом з тим, Г. Сковорода добре розумів, що тілесна природа людини є необхідною умовою для існування духовного єства. І так само необхідним є піклування про тіло в міру потреби: “Трудно одѣть и питать тѣло, да надобно и нельзя без сего. В сем состоит жизнь тѣлесная, и никто о сѣм трудѣ каются не должен, а без сего попадет в тягочайшую горестѣ, в холод, голод, жажду и болѣзни” [4, с. 353].

Мислитель, безумовно, не принижував фізичне, матеріальне, тілесне в людині, він зазначав, що тіло і душа мають існувати в гармонії. Душа й тіло – це “два хлѣба, два дома и двѣ одежды, два рода всего есть, всего есть по двое, // затѣм что есть два челоуѣка в челоуѣкѣ одном и два отца – небесный и земный, и два миры – первородный и временный, и двѣ натуры – божественная и тѣлесная...”. І якщо людина постійно творить себе через пізнання, то повинна дбати й про своє подвійне єство: “Естли строиш дом, строй для обеих существа твоей части – души и тѣла. Естли украшаешь и одѣваешь тѣло, не забывай и сердца” [4, с. 353]. Сковорода впевнений, що коли в основі суспільного життя лежить турбота про “видиму натуру”, то все суспільство в цілому й кожна людина зокрема здеморалізовані, психічно, морально й духовно zdeформовані, повністю зруйновані. Тому про людину слід судити не по зовнішності (обличчі), а по “серцю”. “Сонце не по лицу, а по силі є джерелом”. Так і людина є сонцем не на ґрунті сонячного обличчя, а на ґрунті серця. Уся справа в тім, що плоть – ніщо, а дух – головний. Серце, внутрішнє єство є джерелом духовного життя людини, її сутністю.

Однак, як уже згадувалося вище, Сковорода не заперечував цілком матеріальних благ, був переконаний, що для нормального функціонування людського організму необхідні і їжа, і пиття, і одяг, і житло – певне коло матеріальних благ. Мислитель настоював на задоволенні матеріальних потреб у розумних межах, настільки, щоб вони задовольняли нормальні потреби людини. За норму потреби він

брав саму природу, яка все необхідне зробила легким, а важкодоступне – непотрібним.

Ми вже вказували на те, що Григорій Сковорода був, безумовно, естетизуючим мислителем. І якщо він умів цінувати внутрішній світ людини, то так само він міг розуміти й визнавати красу зовнішнього єства. Власне поняття краси і вводить в обіг філософ у своїх творах. Так, у книзі “Наркіс” краса постійно супроводжує любов. Наркіс закохався в себе тільки тоді, коли побачив і відчув у собі красу, красу тієї ж природи, частинкою якої він був. Сам Наркіс добре відчував, що він, вийшовши з природи, у природу повернеться: “Во что кто влюбился, в то преобразился. Всяк есть тѣм, чіе сердце в нем. Всяк есть там, гдѣ сердцем сам” [4, с. 154].

Зрештою, саму красу мислитель поділяв на красу земну й небесну, як в античності розуміли Афродіту Уранію і Афродіту Гейю. Сковорода умів цінувати земну красу, красу природи [5, с. 52]. Його сучасники оповідали про те, що він любив гарні речі, дуже був радий, коли йому подарували сопілку зі слонової кості, милувався золотими прикрасами. Отже, не можна дорікати Сковороді за те, що він ставив у ніщо земну красу. Його слова “Не любить сердце, не видя красоты” [4, с. 154] можна віднести й до світу речей докілля. І ще одне: не зовсім правильно є думка про те, що Сковорода був відірваний від світу цього і що його цікавив лише світ ідеальний. Навіть наведений нами уривок із “Наркіса” досить виразно свідчить, що до того ідеального світу Сковорода доходив через матеріальний. Адже досягнути красу, істину й любов можна лише завдяки природі, саме вдивляючись у неї, вивчаючи її, зрештою, тільки через творіння Бога можемо його розуміти. Тому людина повинна досягнути розумом і серцем красу як зовнішнього, так і внутрішнього світу.

Якщо услід за Сковородою простежити еволюцію особистості, то зрозуміємо, що кожна людина зобов’язана пізнати себе, щоб із тлінної тіні перетворитися на духовну субстанцію. Процес цього перетворення, яким би тривалим не був, увінчується духовним переродженням: опанувавши життя власного внутрішнього єства, людина вже не може жити інакше, ніж її серце, її людська сутність зливається з її духовним єством. І тоді людина, на думку Сковороди, стає серцевиною світу, мікрокосмом, моделлю великого всесвіту, його видимої і невидимої частини. А серце, внутрішнє духовне єство в істинній людині стає причиною руху у світі, і тільки в такому русі можливими стають певний поступ і прогрес.

Розглянуті проблеми, на наш погляд, потребують подальшого дослідження. Адже питання про співвідношення духовного й тілесного, внутрішнього й зовнішнього у творах Сковороди завжди будуть актуальними та перспективними для опрацювання.

-
1. Платон. Собрание сочинений: В 4 т. М., 1994. Т. 2.
 2. Роттердамський Е. Похвала глупоті. К., 1993.
 3. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. К., 1972. Т. 2.
 4. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. К., 1972. Т. 1.

5. *Захара І.* Категорія любові у творчості Григорія Сковороди // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність. Л., 1996. С. 50–56.
6. *Нічик В.* Проблема Бога і світу в творах Г. С. Сковороди // Дослідження, розвідки, матеріали. К., 1992. С. 69–79.
7. *Ткачук О.* Філософія Г. Сковороди як система // Мультиверсум. 1999. №6. С. 182–192.
8. *Пащук А.* Проблема "истинного человека" у філософській концепції Григорія Сковороди // Зап. НТШ, 1991. Т. 222. С. 181–201.

A PROBLEM OF THE EXTERNAL AND INTERNAL BEAUTY IN THE WORKS BY G. SKOVORODA

Oleksandra Shykula

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytets'ka Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

A problem of the external and internal beauty in the works by a famous Ukrainian philosopher H. Skovoroda is considered in the given article. The doctrine of the dual nature interlaces very clearly with the problem of binary human's essence. The thinker's understanding of the correlation of spiritual and corporal is given in the investigation with preference of the former. But, as Skovoroda's works testify, he was a mundane man and was able to respect an environment, nature and a human.

Key words: internal and external beauty, true human, spiritual and corporal.

Стаття надійшла до редколегії 15. 04. 2003

Прийнята до друку 10. 05. 2003